NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

UO‘ K: 316.6:004.8

SUN’ IY INTELLEKT DAVRIDA SHAXS AVTONOMIYASINING TRANSFORMATSIYASI: ALGORITMIK QARORLAR VA INSON TANLOVI

Tilavova Umida Qahramonovna
PhD, Navoiy davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi
e-mail: umidatilavova77@gmail.com
ORCID: 0009-0003-2156-4649

Annotatsiya: *Maqolada sun’ iy intellekt tizimlari kundalik tanlov jarayonlariga chuqur kirib borayotgan sharoitda shaxs avtonomiyasi qanday o‘ zgarayotgani falsafiy-ijtimoiy jihatdan tahlil qilinadi. Tavsiya algoritmlari, qaror qabul qilishni qo‘ llab-quvvatlovchi tizimlar va generativ modellarning insonning axborot olish, muqobillarni baholash va qaror qabul qilish bosqichlariga ta’ siri ko‘ rib chiqilgan. Pew Research Center, Stanford HAI (Ipsos), Reuters Instituti so‘ rovlari natijalari hamda Yevropa Ittifoqi va O‘ zbekiston me’ yoriy hujjatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida avtonomiyaning “delegatsiya qilingan”, “kuzatuv ostidagi” va “refleksiv” shakllarini farqlovchi konseptual model taklif etilib, raqamli muhitda inson tanlovi erkinligini himoya qilishga oid tavsiyalar asoslangan.*

Kalit so‘ zlar: *shaxs avtonomiyasi, sun’ iy intellekt, algoritmik qaror, tanlov arxitekturasi, gipernudj, avtomatlashtirish og‘ ishi, inson nazorati, raqamli etika.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ АВТОНОМИИ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: АЛГОРИТМИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ВЫБОР

Аннотация: *В статье с философско-социальных позиций анализируется трансформация автономии личности в условиях, когда системы искусственного интеллекта всё глубже проникают в повседневные процессы выбора. Рассматривается влияние рекомендательных алгоритмов, систем поддержки принятия решений и генеративных моделей на этапы получения информации, оценки альтернатив и принятия решения. Проведён сравнительный анализ данных опросов Pew Research Center, Stanford HAI (Ipsos), Института Reuters, а также нормативных актов Европейского союза и Узбекистана. Предложена концептуальная модель, различающая «делегированную», «поднадзорную» и «рефлексивную» формы автономии, и обоснованы рекомендации по защите свободы человеческого выбора в цифровой среде.*

Ключевые слова: *автономия личности, искусственный интеллект, алгоритмическое решение, архитектура выбора, гипернадж, предвзятость автоматизации, человеческий контроль, цифровая этика.*

THE TRANSFORMATION OF INDIVIDUAL AUTONOMY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: ALGORITHMIC DECISIONS AND HUMAN CHOICE

Abstract: *The article offers a philosophical and social analysis of how personal autonomy is being transformed as artificial intelligence systems penetrate everyday choice processes. It examines the influence of recommender algorithms, decision support systems and generative models on the stages of information seeking, evaluation of alternatives and decision making. Survey data from the Pew Research Center, Stanford HAI (Ipsos) and the Reuters Institute, together with regulatory acts of the European Union and Uzbekistan, are compared. A conceptual model distinguishing delegated, monitored and reflective forms of autonomy is proposed, and recommendations for protecting the freedom of human choice in the digital environment are substantiated.*

Keywords: *personal autonomy, artificial intelligence, algorithmic decision, choice architecture, hypernudge, automation bias, human oversight, digital ethics.*

KIRISH

Sun’ iy intellekt texnologiyalari so‘ nggi o‘ n yillikda ilmiy laboratoriyalar doirasidan chiqib, jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga kirib keldi. Bugun kredit berish, ishga qabul qilish, tibbiy tashxis qo‘ yish, ta’ lim yo‘ nalishini tanlash, yangiliklar va madaniy mahsulotlarni iste’ mol qilish kabi jarayonlarda qarorlarning muayyan qismi algoritmlar yordamida tayyorlanmoqda yoki bevosita ular tomonidan qabul qilinmoqda. Bu o‘ zgarish insonga qulaylik, tezlik va

aniqlik keltirishi bilan birga, falsafiy jihatdan muhim savolni ham kun tartibiga qo‘ ymoqda: tanlov imkoniyatlari algoritm tomonidan saralab berilayotgan sharoitda inson qanchalik o‘ z qarorining egasi bo‘ lib qolmoqda? Shaxs avtonomiyasi — insonning o‘ z maqsadlarini mustaqil belgilash, muqobillarni baholash va ular uchun javobgarlikni o‘ z zimmasiga olish qobiliyati — demokratik jamiyat, huquqiy davlat va zamonaviy ta’ lim tizimining tayanch qadriyatlaridan biridir. Shu bois sun’ iy intellektning inson tanloviga ta’ sirini o‘ rganish nafaqat texnologik, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ega masala hisoblanadi.

Bu jarayonning ko‘ lami raqamlarda yaqqol ko‘ rinadi. Inson nimani tomosha qilishi, qaysi yangilikni o‘ qishi, qanday mahsulot sotib olishi va hatto qaysi kasbni tanlashi haqidagi qarorlarning katta qismi algoritmlar oldindan saralab bergan muqobillar orasida qabul qilinmoqda. Netflix muhandislari e’ lon qilgan ma’ lumotga ko‘ ra, platformada tomosha qilingan soatlarning taxminan 80 foizi tavsiya tizimi taklif etgan kontentga to‘ g‘ ri keladi [1]; YouTube rahbariyati esa foydalanuvchilar tomosha vaqtining 70 foizdan ortig‘ i tavsiyalar orqali shakllanishini ma’ lum qilgan [2]. Reuters Instituti ma’ lumotlariga ko‘ ra, 2025-yilda AQShda yangiliklarni ijtimoiy tarmoqlar va video platformalar orqali oluvchilar ulushi (54%) ilk bor televideniye (50%) va yangilik saytlaridan (48%) oshib ketdi, respondentlarning 7 foizi, 25 yoshgacha bo‘ lganlarning esa 15 foizi har hafta yangilik olish uchun sun’ iy intellekt chatbotlaridan foydalanmoqda [3].

O‘ zbekiston uchun masala amaliy ahamiyat kasb etmoqda. “Raqamli O‘ zbekiston — 2030” strategiyasi [4] va Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan tasdiqlangan Sun’ iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi [5] davlat xizmatlarining 10 foizini sun’ iy intellektga asoslangan holda ko‘ rsatish, bu sohadagi dasturiy mahsulotlar eksportini 1,5 mlrd dollarga yetkazish va Government AI Readiness Index reytingida birinchi 50 talikka kirishni maqsad qilgan. Mamlakat ushbu indeksda 2023-yilda 87-, 2024-yilda 70-, 2025-yilda 62-o‘ rinni egallagan [6]. 2026-yil 14-martda Adliya vazirligida ro‘ yxatdan o‘ tkazilgan (3787-son) Raqamli texnologiyalar vazirligining sun’ iy intellekt yechimlariga oid etika qoidalari esa yakuniy qaror inson tomonidan qabul qilinishi shartini qat’ iy belgilab qo‘ ydi [7]. Demak, algoritmik qarorlar ko‘ lami kengayib borayotgan davrda shaxs avtonomiyasining yangi shakllarini falsafiy-ijtimoiy jihatdan tushunish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Masalaning nazariy asoslariga to‘ xtaladigan bo‘ lsak, avtonomiya tushunchasi Yevropa falsafasida I. Kant davridan buyon insonning o‘ z aqli bilan belgilagan qonunga bo‘ ysunish qobiliyati sifatida talqin qilib kelinadi [8]. XX asrda bu g‘ oya psixologik jihatdan boyitildi: H. Frankfurt shaxsni o‘ z istaklariga nisbatan “ikkinchi darajali” munosabat bildira oladigan mavjudot deb ta’ rifladi [9], G. Dvorkin esa avtonomiyani birlamchi xohishlarni tanqidiy baholash va ularni qabul qilish yoki rad etish qobiliyati bilan bog‘ ladi [10]. Har uchala yondashuvda bir umumiy nuqta bor: tanlov avtonom bo‘ lishi uchun u shaxsning o‘ z refleksiyasidan o‘ tishi lozim.

Muammoning o‘ tkirligi shundaki, algoritm tanlovni taqiqlamaydi, balki muqobillar maydonini sezdirmasdan toraytiradi. K. Yeung bu hodisani “gipernudj” deb atagan: katta ma’ lumotlarga asoslangan, har bir foydalanuvchiga moslashtirilgan va real vaqt rejimida o‘ zgaruvchan tanlov arxitekturasi [11]. Sh. Zuboff xulq-atvor ma’ lumotlarini bashorat mahsulotiga aylantiruvchi iqtisodiy mantiqni “kuzatuv kapitalizmi” deb tavsiflagan [12], D. Susser, B. Ryossler va H. Nissenbaum esa yashirin ta’ sir avtonomiyaga to‘ g‘ ridan-to‘ g‘ ri tahdid ekanini ko‘ rsatgan [13]. Shu bilan birga empirik tadqiqotlar insonning algoritmga munosabati bir tekis emasligini ko‘ rsatadi: bir holatda odamlar algoritm maslahatini inson maslahatidan ustun qo‘ yadi (“algoritmni afzal ko‘ rish”) [14], boshqa holatda algoritmning bitta xatosini ko‘ rgach, undan butunlay voz kechadi (“algoritmdan qochish”) [15].

Tadqiqotning maqsadi — sun’ iy intellekt davrida shaxs avtonomiyasining transformatsiya yo‘ nalishlarini aniqlash va inson tanlovi erkinligini saqlash mexanizmlarini ilmiy asoslash. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘ yildi: algoritmik vositachilik ko‘ lamini empirik ma’ lumotlar asosida baholash; jamoatchilikning sun’ iy intellektga munosabatidagi qarama-qarshiliklarni aniqlash; avtonomiya tarkibiy qismlarining o‘ zgarishini tizimlashtirish; xalqaro va milliy me’ yoriy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot fanlararo xarakterga ega bo‘ lib, unda ijtimoiy falsafa, texnologiyalar etikasi va huquqshunoslik usullari uyg‘ unlashtirildi. Birinchidan, klassik va zamonaviy avtonomiya nazariyalariga konseptual tahlil qo‘ llanildi. Ikkinchidan, xalqaro tadqiqot markazlarining ochiq e’ lon qilingan so‘ rov natijalari ikkilamchi tahlil qilindi: Pew Research Center tomonidan 2025-yil iyun oyida AQShda 5 023 nafar kattalar o‘ rtasida o‘ tkazilgan so‘ rov [16], 2025-yil bahorida 25 mamlakatda o‘ tkazilgan xalqaro so‘ rov [17], Stanford HAI “AI Index 2025” hisobotida keltirilgan Ipsos so‘ rovi (32 mamlakat, 23 685 respondent, 2024-yil aprel–may) [18] hamda Reuters Institutining 48 bozorni qamragan “Digital News Report 2025” hisoboti [3]. Uchinchidan, Yevropa Ittifoqining Sun’ iy intellekt to‘ g‘ risidagi reglamenti [19], Ma’ lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti [20], O‘ zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’ lumotlar to‘ g‘ risida”gi Qonuni [21], PQ-358-son qaror [5], 2026-yilgi etika qoidalari [7] va YUNESKOning sun’ iy intellekt etikasi bo‘ yicha tavsiyasi [22] qiyosiy-huquqiy usulda o‘ rganildi.

Avtonomiyani tahlil qilish uchun tanlov jarayoni uch bosqichga ajratildi: axborot olish, muqobillarni baholash va qaror qabul qilish hamda uning javobgarligini o‘ z zimmasiga olish. Har bir bosqichda algoritmik vositachilikning ta’ siri

alohida baholandi. Xalqaro tadqiqot markazlarining so‘ rov natijalari raqamli transformatsiya jarayonidagi global qonuniyatlarni aks ettiruvchi ma’ lumotlar sifatida olinib, O‘ zbekistonning strategik va me’ yoriy-huquqiy hujjatlari bilan qiyoslandi. Bunday yondashuv sun’ iy intellekt sohasidagi umumjahon tendensiyalarni milliy rivojlanish ustuvorliklari bilan bog‘ liq holda talqin qilish imkonini berdi. Olingan ma’ lumotlarning ishonchliligi manbalarning metodologik ochiqligi — tanlanma hajmi, o‘ tkazilgan vaqti va qamrovi aniq ko‘ rsatilgani bilan ta’ minlandi.

Natijalar

1. Algoritmik vositachilik ko‘lami

Tanlov muhitining qay darajada algoritmlar orqali shakllanayotganini ko‘ rsatuvchi asosiy ko‘ rsatkichlar 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Tanlov muhitida algoritmik vositachilik ko‘ lamini tavsiflovchi ko‘ rsatkichlar

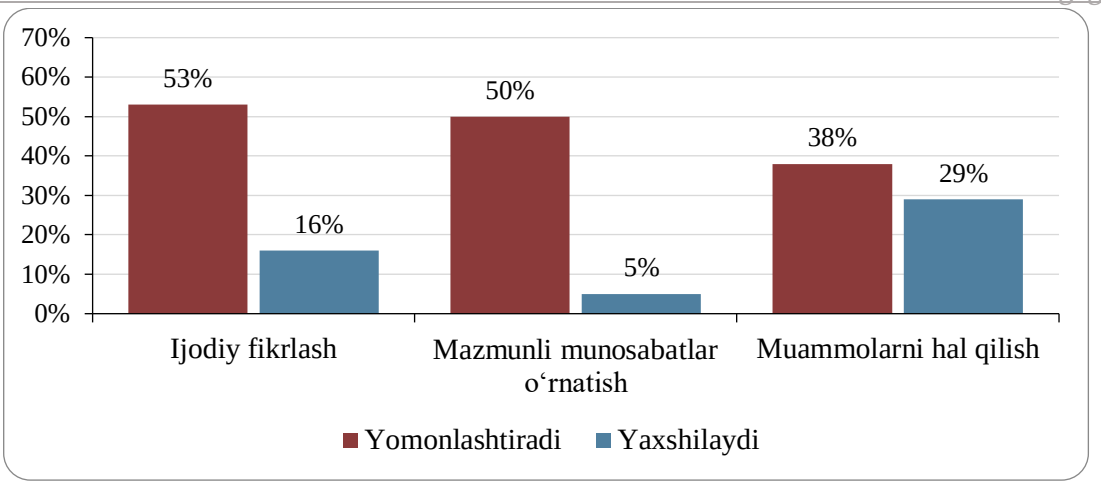
Ko‘ rsatkich	Qiymat	Manba, yil
Netflix platformasida tavsiya tizimi orqali tomosha qilingan soatlar ulushi	≈ 80%	Gomez-Uribe, Hunt, 2015
YouTube’ da tavsiyalar orqali shakllanadigan tomosha vaqti	> 70%	YouTube rahbariyati, 2018
AQShda yangiliklarni ijtimoiy tarmoq va video platformalar orqali oluvchilar	54%	Reuters Instituti, 2025
Har hafta yangilik olish uchun SI chatbotlaridan foydalanuvchilar (umumiy / 25 yoshgacha)	7% / 15%	Reuters Instituti, 2025
Onlayn yangiliklarda haqiqat va yolg‘ onni ajrata olishidan xavotirdagilar	58%	Reuters Instituti, 2025
Kontent SI yoki inson tomonidan yaratilganini aniqlay olishiga ishonmaydiganlar (AQSh)	53%	Pew Research Center, 2025

Manba: [1; 2; 3; 16] ma’ lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’ lumotlari shuni ko‘ rsatadiki, algoritmlar endi faqat texnik vosita emas, balki insonning axborot olish bosqichida “darvozabon” vazifasini bajarmoqda. Tomosha, o‘ qish va xarid qilish kabi kundalik harakatlarning aksariyati foydalanuvchi o‘ zi izlab topgan emas, balki unga taklif qilingan muqobillar orasidan tanlanadi. Bu holat avtonomiyaning birinchi bosqichi — axborot erkinligiga bevosita ta’ sir qiladi: inson ko‘ rmagan muqobilni tanlay olmaydi. Bundan tashqari, respondentlarning yarmidan ko‘ pi sun’ iy intellekt yaratgan kontentni inson ishidan ajrata olmasligini tan olmoqda, ya’ ni manbani baholash imkoniyati ham zaiflashmoqda.

2. Jamoatchilik idrokidagi “delegatsiya paradoksi”

Pew Research Center ma’ lumotlariga ko‘ ra, 2025-yilda amerikaliklarning 50 foizi sun’ iy intellektning kundalik hayotda keng qo‘ llanilishidan ko‘ proq xavotirda ekanini bildirgan (2021-yilda bu ko‘ rsatkich 37% edi), faqat 10 foizi ko‘ proq umid bog‘ lagan, 38 foizi esa ikkala hissiyotni teng darajada boshdan kechirgan [16]. Respondentlarning 61 foizi sun’ iy intellekt o‘ z hayotida qanday qo‘ llanilishi ustidan ko‘ proq nazoratga ega bo‘ lishni istaydi, joriy nazorat darajasidan qoniqqanlar esa atigi 17 foizni tashkil etadi. Avtonomiya nuqtai nazaridan eng muhim natija — sun’ iy intellektning insonning asosiy qobiliyatlariga ta’ siri haqidagi baholardir (1-diagramma).

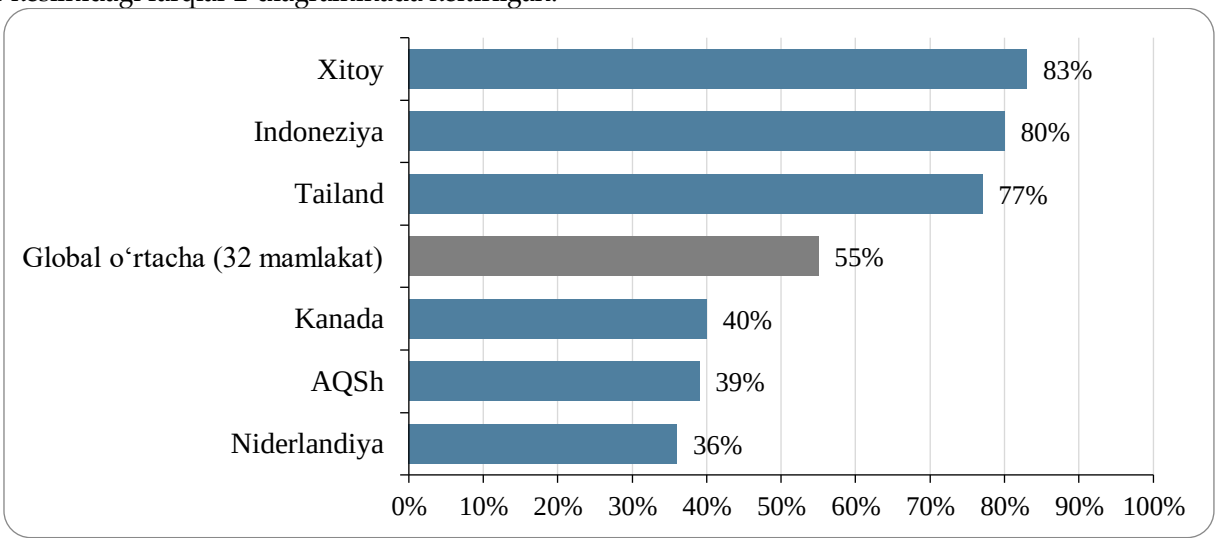

1-diagramma. Amerikaliklarning sun’ iy intellekt inson qobiliyatlariga ta’ siri haqidagi baholari, %

Manba: Pew Research Center, 2025-yil iyun, n = 5 023 [16].

Diagrammadan ko‘ rinib turibdiki, jamoatchilik sun’ iy intellektni ijodiy fikrlash va shaxslararo munosabatlar kabi aynan “insoniy” sohalarda avtonomiyaga tahdid sifatida qabul qilmoqda: bu yerda salbiy baholar ijobiylaridan 3–10 barobar ko‘ p. Muammolarni hal qilishda esa baholar nisbatan muvozanatli (38% va 29%), ya’ ni texnik vazifalarda delegatsiya ko‘ proq qabul qilinadi. Xuddi shu so‘ rovda respondentlarning 74 foizi ob-havo prognozida, 66 foizi yangi dori vositalarini ishlab chiqishda sun’ iy intellektdan foydalanishni ma’ qullagan, biroq 67 foizi tanishuv va juft tanlashda, 73 foizi diniy masalalarda uning hech qanday roli bo‘ lmasligi kerak deb hisoblagan.

Global miqyosda ham shunga o‘ xshash ikki tomonlama manzara kuzatiladi. Pew tadqiqotida 25 mamlakat bo‘ yicha mediana ko‘ rsatkichi: 34% ko‘ proq xavotirda, 16% ko‘ proq umidvor, 42% ikkala hissiyotni teng his qiladi; birorta mamlakatda ham umidvorlar ulushi eng katta guruh bo‘ lmagan [17]. Ipsos ma’ lumotlariga ko‘ ra esa sun’ iy intellekt mahsulotlari kamchiliklardan ko‘ ra ko‘ proq foyda keltiradi deb hisoblovchilar ulushi 2022-yildagi 52 foizdan 2024-yilda 55 foizga oshgan, respondentlarning 66 foizi yaqin 3–5 yilda sun’ iy intellekt kundalik hayotini tubdan o‘ zgartirishini kutadi, biroq kompaniyalar shaxsiy ma’ lumotlarni himoya qilishiga ishonuvchilar 47 foizga tushib qolgan [18]. Mamlakatlar kesimidagi farqlar 2-diagrammada keltirilgan.

2-diagramma. Sun’ iy intellekt mahsulotlari foydasi kamchiliklaridan ko‘ p deb hisoblovchilar ulushi, 2024-yil, %

Manba: Stanford HAI, AI Index 2025 (Ipsos so‘ rovi, n = 23 685) [18].

Olingan natijalar biz “delegatsiya paradoksi” deb nomlagan holatni qayd etish imkonini beradi: odamlar sun’ iy intellekt foydasini tan olib, undan tobora ko‘ proq foydalanmoqda, biroq ayni paytda uning ustidan nazoratni yo‘ qotishdan va insoniy qobiliyatlarning susayishidan xavotirlanmoqda. Boshqacha aytganda, amaliyotda tanlov algoritmga topshirilmoqda, qadriyatlar darajasida esa avtonomiyani saqlab qolish istagi kuchaymoqda.

3. Avtonomiya tarkibiy qismlarining transformatsiyasi

Konseptual tahlil natijasida avtonomiyaning beshta tarkibiy qismi algoritmik muhitda qanday o‘ zgarayotgani tizimlashtirildi (2-jadval).

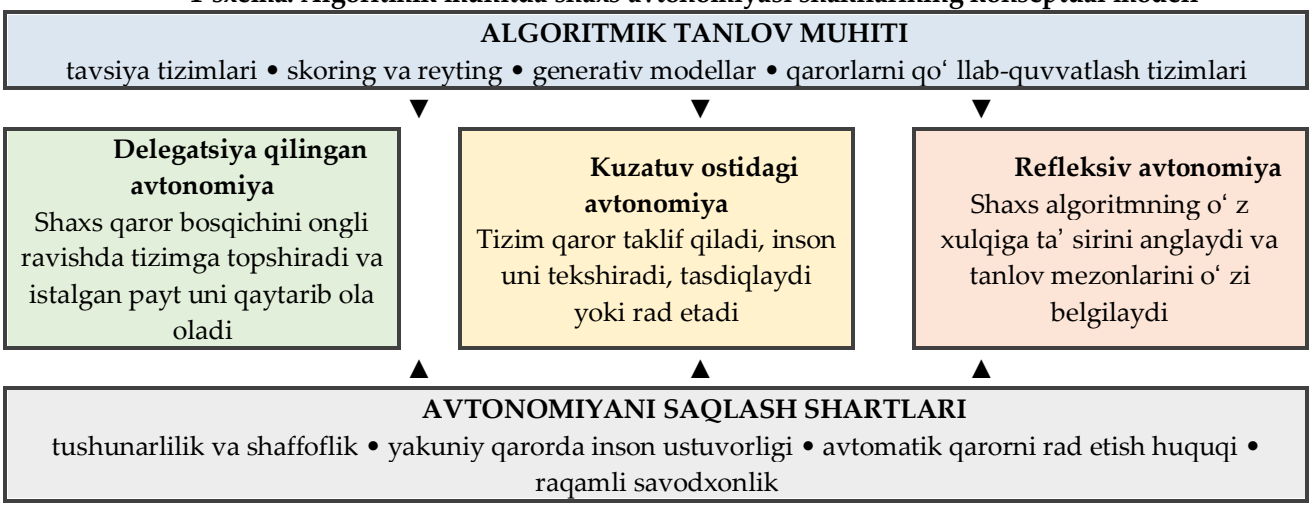
2-jadval. Algoritmik muhitda shaxs avtonomiyasi tarkibiy qismlarining o‘ zgarishi

Tarkibiy qism	Klassik talqin	Algoritmik muhitdagi o‘ zgarish	Himoya mexanizmi
Axborot erkinligi	Muqobillarni mustaqil izlash	Muqobillar tavsiya tizimi tomonidan oldindan saralanadi	Tavsiyalarni o‘ chirish, xronologik lenta
Muqobillarni baholash	Shaxsiy mezonlar asosida qiyoslash	Reyting, skoring va “eng yaxshi variant” belgilari baholashni almashtiradi	Tushuntiriladigan SI, mezonlarning ochiqligi
Irodaviy qaror	Ichki motivga tayanadi	Gipernudj va shaxsiylashtirilgan stimullar qarorni tezlashtiradi	Manipulyativ dizayn taqiqi
Javobgarlik	Qaror egasi aniq	Javobgarlik inson, ishlab chiquvchi va tizim o‘ rtasida “yoyiladi”	Inson nazorati, qayta ko‘ rib chiqish huquqi
Refleksiya	O‘ z istaklarini tanqidiy baholash	Istaklar platforma tomonidan bashorat qilinadi va mustahkamlanadi	Raqamli savodxonlik, “boosting” yondashuvi

Manba: muallif ishlanmasi [9; 10; 11; 23] asosida.

Jadvaldan ko‘ rinadiki, transformatsiya avtonomiyani yo‘ q qilmaydi, balki uning tuzilishini o‘ zgartiradi. Klassik modelda shaxs qarorning barcha bosqichlarini o‘ zi bajarar edi; algoritmik muhitda esa bosqichlarning bir qismi tizimga topshiriladi. Shu bois biz avtonomiyaning uch shaklini farqlovchi modelni taklif etamiz (1-sxema).

1-sxema. Algoritmik muhitda shaxs avtonomiyasi shakllarining konseptual modeli

Manba: muallif ishlanmasi.

Modelga ko‘ ra, delegatsiyaning o‘ zi avtonomiyani buzmaydi. L. Floridi va hammualliflari ta’ kidlaganidek, inson qaysi qarorlarni mashinaga topshirish haqida o‘ zi qaror qabul qilar ekan, u “meta-avtonomiya”ni saqlab qoladi [24]. Xavf delegatsiya qaytarib bo‘ lmaydigan, noshaffof va sezdirilmaydigan bo‘ lib qolganda paydo bo‘ ladi. Kuzatuv ostidagi avtonomiya esa “avtomatlashtirish og‘ ishi” tufayli zaiflashishi mumkin: tizimli sharhda ko‘ rsatilishicha, qarorlarni qo‘ llab-quvvatlash tizimlari noto‘ g‘ ri maslahat berganda mutaxassislar ham ko‘ pincha o‘ z to‘ g‘ ri qarorini o‘ zgartirib, tizimga ergashgan [25]. Refleksiv avtonomiya uch shakl ichida eng barqarori bo‘ lib, u shaxsdan algoritmlarning ishlash mantiqini tushunishni talab qiladi.

4. Me’yoriy-huquqiy javoblar

Avtonomiyani himoya qilishga qaratilgan xalqaro va milliy me’ yoriy yondashuvlar 3-jadvalda qiyoslandi.

3-jadval. Sun’ iy intellekt sharoitida shaxs avtonomiyasini himoya qiluvchi me’ yoriy hujjatlar

Hujjat	Avtonomiyaga oid asosiy qoida	Himoya mexanizmi
YUNESKO, SI etikasi bo‘ yicha tavsiya (2021)	“Inson nazorati va inson tomonidan belgilanishi” tamoyili	Hayotiy qarorlarda yakuniy javobgarlik insonda qoladi

Hujjat	Avtonomiyaga oid asosiy qoida	Himoya mexanizmi
Yevropa Ittifoqi Reglamenti 2016/679 (GDPR), 22-modda	Faqat avtomatlashtirilgan ishlovga asoslangan qarorga bo‘ ysunmaslik huquqi	Inson aralashuvini talab qilish, qarorga e’ tiroz bildirish
Yevropa Ittifoqi Reglamenti 2024/1689 (AI Act), 5- va 14-moddalar	Ongdan tashqari va manipulyativ usullarni qo‘ llash taqiqi; yuqori xavfli tizimlarda inson nazorati	Taqiqlar, jarimalar, nazorat talablari
O‘ zR “Shaxsga doir ma’ lumotlar to‘ g‘ risida”gi Qonuni (2019, O‘ RQ-547)	Ma’ lumotlarni sub’ ekt roziligi bilan qayta ishlash	Rozilikni qaytarib olish, ma’ lumotlardan xabardor bo‘ lish
O‘ zR Prezidentining PQ-358-son qarori (14.10.2024)	SI texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi	Institutsional va infratuzilmaviy asos
Raqamli texnologiyalar vazirligining SI etika qoidalari (2026, ro‘ yxat raqami 3787)	Tushunarlilik, shaffoflik, javobgarlik; yakuniy qaror inson tomonidan qabul qilinadi	Inson tomonidan qayta ko‘ rib chiqish talabi

Manba: [22; 20; 19; 21; 5; 7] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘ rsatadiki, Yevropa modeli avtonomiyani bevosita huquq sifatida himoya qiladi (avtomatlashtirilgan qarorga bo‘ ysunmaslik, manipulyatsiya taqiqi), O‘ zbekiston modeli esa hozircha asosan strategik va etik darajada shakllanmoqda. 2026-yilgi etika qoidalarida yakuniy qarorning inson tomonidan qabul qilinishi talabi muhim qadam bo‘ lsa-da, fuqaroning avtomatlashtirilgan qarorga e’ tiroz bildirish tartibi qonun darajasida alohida belgilanmagan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari algoritmik muhitda avtonomiyaning yo‘ qolishi emas, balki uning qayta taqsimlanishi sodir bo‘ layotganini ko‘ rsatadi. Bu xulosa B. Mittelshtadt va hammualliflarining algoritmlar etikasiga oid xaritasida qayd etilgan “transformativ ta’ sirlar” g‘ oyasiga mos keladi: algoritmlar nafaqat qaror qabul qiladi, balki insonning dunyoni idrok etish tarzini ham qayta shakllantiradi [26]. R. Taler va K. Sanstayn taklif etgan “nudj” konsepsiyasida tanlov arxitekturasi shaffof va jamoat manfaatiga xizmat qiluvchi vosita sifatida tasavvur qilingan edi [27]. Biroq tijorat platformalarida bu arxitektura foydalanuvchi e’ tiborini ushlab turishga yo‘ naltirilgani sababli Yeung ta’ riflagan gipernudj ko‘ rinishini oladi [11].

Ikkinchi muhim jihat — inson va algoritm o‘ rtasidagi ishonchning beqarorligi. “Algoritmni afzal ko‘ rish” [14] va “algoritmdan qochish” [15] hodisalari bir-birini inkor etmaydi: ular avtonomiyaning ikki xil buzilishini ifodalaydi. Birinchisida inson o‘ z mulohazasini ortiqcha tez tizimga topshiradi, ikkinchisida foydali vositadan asossiz voz kechadi. K. Burr, N. Kristianini va J. Ladiman intellektual agentlar va foydalanuvchilar o‘ zaro ta’ sirini tahlil qilib, agentning maqsadi foydalanuvchi maqsadi bilan mos kelmagan holatlarda “majburlash” va “aldash” xavfi paydo bo‘ lishini ko‘ rsatgan [28]. Bizning “delegatsiya paradoksi” haqidagi xulosamiz shu fikrni empirik jihatdan to‘ ldiradi: Pew va Ipsos ma’ lumotlari foydalanuvchilarning aynan maqsadlar nomuvofiqligini his qilayotganini ko‘ rsatadi.

Avtonomiyani himoya qilishda ikki strategiya mavjud. Birinchisi — me’ yoriy cheklovlar (taqiqlar, shaffoflik talablari); ikkinchisi — shaxsning kognitiv imkoniyatlarini kuchaytirish. A. Kozyreva, S. Levandovski va R. Hertvig ikkinchi yondashuvni “boosting” deb atab, u foydalanuvchini raqamli muhitdagi manipulyatsiyani mustaqil taniy oladigan qilishga qaratilganini asoslagan [23]. Bizningcha, O‘ zbekiston sharoitida bu ikki strategiyani uyg‘ unlashtirish maqsadga muvofiq. Davlat xizmatlarining 10 foizini sun’ iy intellektga o‘ tkazish rejasi [5] fuqarolarga avtomatik qarorni tushuntirishni talab qilish va uni inson tomonidan qayta ko‘ rib chiqishni so‘ rash huquqini qonun darajasida mustahkamlashni taqozo etadi. Ta’ lim tizimida esa raqamli savodxonlik mazmuniga algoritmlarning ishlash mantiqi, tavsiya tizimlari va generativ modellar cheklovlari haqidagi bilimlarni kiritish zarur.

Tadqiqot natijalari keyingi izlanishlar uchun ham istiqbolli yo‘ nalishlarni belgilaydi. Xususan, taklif etilgan avtonomiya shakllari modelini turli ijtimoiy guruhlar — talabalar, davlat xizmatchilari va keksa avlod vakillari misolida empirik sinovdan o‘ tkazish uning amaliy qiymatini yanada oshiradi.

XULOSA

O‘ tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Sun’ iy intellekt davrida shaxs avtonomiyasi yo‘ qolmayapti, balki transformatsiyaga uchramoqda: tanlov jarayonining axborot olish va muqobillarni baholash bosqichlari tobora ko‘ proq algoritmlarga topshirilmoqda (tomosha vaqtining 70–80 foizi tavsiyalar orqali shakllanadi).

2. Jamoatchilik idrokida “delegatsiya paradoksi” kuzatiladi: sun’ iy intellekt foydasini tan oluvchilar ulushi o‘ sib bormoqda (52% dan 55% gacha), ammo nazoratni kuchaytirish istagi (61%) va insoniy qobiliyatlar susayishidan xavotir (53%) ham ortmoqda.

3. Avtonomiyaning delegatsiya qilingan, kuzatuv ostidagi va refleksiv shakllarini farqlovchi model algoritmik muhitda inson tanlovining sifatini baholash uchun nazariy asos bo‘ la oladi; ulardan refleksiv avtonomiya eng barqaror shakl hisoblanadi.

4. O‘ zbekistonda sun’ iy intellektga oid strategik va etik asos shakllangan, biroq fuqaroning avtomatlashtirilgan qarorga e’ tiroz bildirish va uni inson tomonidan qayta ko‘ rib chiqishni talab qilish huquqini qonun darajasida mustahkamlash, shuningdek raqamli savodxonlik dasturlariga algoritmik savodxonlik modulini kiritish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gomez-Uribe C. A., Hunt N. The Netflix recommender system: algorithms, business value, and innovation // ACM Transactions on Management Information Systems. – 2015. – Vol. 6, No. 4. – Article 13. – DOI: 10.1145/2843948.

2. YouTube’s recommendations drive 70% of what we watch // Quartz. – 2018. – 13 January. – URL: https://qz.com/1178125/youtubes-recommendations-drive-70-of-what-we-watch

3. Newman N., Ross Arguedas A., Robertson C. T., Nielsen R. K., Fletcher R. Digital News Report 2025. – Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2025. – URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025

4. O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘ zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘ g‘ risida. – URL: https://lex.uz/docs/5030957

5. O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son “Sun’ iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘ g‘ risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-7158604

6. Oxford Insights. Government AI Readiness Index 2025. – Oxford Insights, 2025. – URL: https://oxfordinsights.com/ai-readiness/government-ai-readiness-index-2025/

7. O‘ zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligining “Sun’ iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo‘ yicha etika qoidalarini tasdiqlash to‘ g‘ risida”gi buyrug‘ i (Adliya vazirligida 2026-yil 14-martda 3787-son bilan ro‘ yxatga olingan). – URL: https://lex.uz/docs/8083233

8. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals / transl. and ed. by M. Gregor. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – (Cambridge Texts in the History of Philosophy).

9. Frankfurt H. G. Freedom of the will and the concept of a person // The Journal of Philosophy. – 1971. – Vol. 68, No. 1. – P. 5–20. – DOI: 10.2307/2024717.

10. Dworkin G. The Theory and Practice of Autonomy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

11. Yeung K. “Hypernudge”: Big Data as a mode of regulation by design // Information, Communication & Society. – 2017. – Vol. 20, No. 1. – P. 118–136. – DOI: 10.1080/1369118X.2016.1186713.

12. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019.

13. Susser D., Roessler B., Nissenbaum H. Technology, autonomy, and manipulation // Internet Policy Review. – 2019. – Vol. 8, No. 2. – DOI: 10.14763/2019.2.1410.

14. Logg J. M., Minson J. A., Moore D. A. Algorithm appreciation: People prefer algorithmic to human judgment // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 2019. – Vol. 151. – P. 90–103. – DOI: 10.1016/j.obhdp.2018.12.005.

15. Dietvorst B. J., Simmons J. P., Massey C. Algorithm aversion: People erroneously avoid algorithms after seeing them err // Journal of Experimental Psychology: General. – 2015. – Vol. 144, No. 1. – P. 114–126. – DOI: 10.1037/xge0000033.

16. Pew Research Center. How Americans View AI and Its Impact on People and Society. – Washington, 2025. – 17 September. – URL: https://www.pewresearch.org/science/2025/09/17/how-americans-view-ai-and-its-impact-on-people-and-society/

17. Pew Research Center. Concern and Excitement about AI around the World. – Washington, 2025. – 15 October. – URL: https://www.pewresearch.org/global/2025/10/15/concern-and-excitement-about-ai/

18. Maslej N. et al. The AI Index 2025 Annual Report. Chapter 8: Public Opinion. – Stanford, CA: Stanford Institute for Human-Centered AI, 2025. – URL: https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report

19. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) // Official Journal of the European Union. – 2024. – L series, 12 July.

20. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation) // Official Journal of the European Union. – 2016. – L 119. – P. 1–88.

21. O‘ zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘ RQ-547-son “Shaxsga doir ma’ lumotlar to‘ g‘ risida”gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/4396419

22. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2021. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137

23. Kozyreva A., Lewandowsky S., Hertwig R. Citizens versus the internet: Confronting digital challenges with cognitive tools // Psychological Science in the Public Interest. – 2020. – Vol. 21, No. 3. – P. 103–156. – DOI: 10.1177/1529100620946707.

24. Floridi L., Cowls J., Beltrametti M. et al. AI4People — An ethical framework for a good AI society: opportunities, risks, principles, and recommendations // Minds and Machines. – 2018. – Vol. 28, No. 4. – P. 689–707. – DOI: 10.1007/s11023-018-9482-5.

25. Goddard K., Roudsari A., Wyatt J. C. Automation bias: a systematic review of frequency, effect mediators, and mitigators // Journal of the American Medical Informatics Association. – 2012. – Vol. 19, No. 1. – P. 121–127. – DOI: 10.1136/amiajnl-2011-000089.

26. Mittelstadt B. D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The ethics of algorithms: Mapping the debate // Big Data & Society. – 2016. – Vol. 3, No. 2. – DOI: 10.1177/2053951716679679.

27. Thaler R. H., Sunstein C. R. Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness. – New Haven: Yale University Press, 2008.

28. Burr C., Cristianini N., Ladyman J. An analysis of the interaction between intelligent software agents and human users // Minds and Machines. – 2018. – Vol. 28, No. 4. – P. 735–774. – DOI: 10.1007/s11023-018-9479-0.